

9. Tsubenko, V. (2006). Territory and settled points of Novorossia Military Settlement of a Cavalry (1817-1857) (*Chornomors'ka mynuvshyna*), 1, 52–64 (in Ukr.)
10. Novorossiysk calendar for 1856 leap year, published by the Richelieu Lyceum. (1855). Odessa: City Printing Office (in Russ)
11. Lenz, N. (1906). Bombing of Odessa (April 10, 1854) (*Notes of the Odessa Society of History and Antiquities*), 26, 1–108 (in Russ)
12. Ratushnyak, E. Several Odessa pages from the chronicle of the Demidov family Retrieved from <http://history.odessa.ua/publication6/08.doc>. (in Russ)
13. Tymofienko, V. Architects of Ukraine in the late XVIII - early XX centuries. Biographical guide: Retrieved from <http://www.alyoshin.ru> (in Ukr.)
14. Wheeled cargo-passenger steamer “Nikolaev”: Retrieved from <http://www.retroflot.com> (in Russ)

KOROBCHUK Anna, Assistant Department of Philosophy, Political Science, Psychology and Law of Odessa state academy of civil engineering and architecture,
e-mail: korobchuk@ogasa.org.ua

REEVACUATION: THE RETURN OF THE ODESSA INSTITUTE OF NOBLE MAIDEN TO ODESSA (1856)

Abstract. *The events of the Russian-Ukrainian war necessitated the solution of a number of issues in the organization of the educational process. Since the beginning of the Russian invasion of Eastern Ukraine and the annexation of Crimea in 2015, 18 state higher education institutions have been evacuated from the occupied territories. A phenomenon in the education system of the Russian Empire XVIII - XIX century there was the emergence of women's schools, institutes of noble maiden. Odessa Institute of Noble Maiden is a closed privileged educational establishment in the south of the Russian Empire, which belonged to the 1 st level of the department of Empress Maria establishments. **The article deals** At the beginning of the Crimean War, the old building of the Odessa Institute of Noble Maiden was dangerous for the location of a women's educational institution, so the leadership filed a motion to move. The author considers the return of the Institute for evacuation in Voznesensk to Odessa.*

The research aim to characterize the process of solving the main problem of the Odesa Institute of Noble Maiden after the Crimean War – the relocation of the evacuation institution in Voznesensk to Odesa.

The research methods are based on the main principles of historicist tradition, scientific objective, comprehensive approach and data classification. **Conclusions.** The return of the institution to Odessa in 1856 was a priority issue for the leadership of the Institute. As a result of negotiations, the institution was housed in the walls of the Richelieu Lyceum. By agreement of the parties, the amount of rent was fixed at 4,000 per year, and the term of the Institute's stay in this building was three to four years.

Key words. noble Maiden institutes, women's education, nobleness, comprehensive education, the South Ukraine, department of Empress Maria establishments, closed girls's boarding schools.

Одержано редакцією 7.04.2022

Прийнято до публікації 25.05.2022

УДК 94: 334.73-051 Лев «18/19» (045)
DOI: 10.31651/2076-5908-2022-1-74-85

ФАРЕНІЙ Ігор Анатольович,
доктор історичних наук, професор кафедри
археології та спеціальних галузей історичної
науки Черкаського національного
університету ім. Б. Хмельницького,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5176-6055>,
e-mail: farenii_igor@ukr.net

ДІЯЛЬНІСТЬ «АРТІЛЬНОГО БАТЬКА» МИКОЛИ ЛЕВИТСЬКОГО ТА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ЙОГО ЕПОХИ В ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ (друга половина XIX – перші десятиліття XX ст.)

У статті розкривається проблема взаємозв'язку діяльності всесвітньовідомого українського кооперативного діяча, названого «артільним батьком», Миколи Левитського з соціокультурними рисами інтелігентського середовища його епохи.

Микола Левитський відзначався високою самовідданістю і жертовністю у служінні загальносуспільним інтересам та нехтуванням особистими матеріальними проблемами. Подібний стиль життя був характерним для інтелігенції його епохи, яка підкорялася ідеалам турботи про народні маси та побудови справедливого суспільства. Левитський належав до видних представників цієї плеяди інтелектуальної еліти, і виявляв причетність до усіх провідних інтелектуальних течій своєї епохи: народництва, марксизму, соціалізму і кооперації та національного відродження. Сферою реалізації цих культурно-ідеологічних тенденцій виступали широкі суспільні верстви. Інтелігенція виявляла готовність до жертовного служіння народним інтересам та ідеям загального блага і водночас втягувала народ у глобальні революційні проєкти суспільних перетворень. Вказані характеристики були соціальною нормою, типовими для інтелігенції тривалого історичного періоду. Тому дослідникам слід дотримуватися наступних принципів наукового пізнання громадсько активної інтелектуальної еліти другої половини ХІХ – перших десятиліть ХХ ст.: утримуватися від екстраполяції сучасного становища інтелігенції на історичне минуле, брати до уваги, що служіння загальносуспільним інтересам та участь глобальних планів перебудови суспільства – характерні риси інтелігенції відповідної історичної епохи.

Ключові слова: «артільний батько» Микола Левитський, кооперація, народ, інтелігенція, ХІХ – ХХ ст.

Постановка проблеми та аналіз публікацій. Діяльність «артільного батька» Миколи Васильовича Левитського (1859–1936) не обділена увагою науковою літературою [1–21]. Однак, і проблематика, пов’язана з його життям і працею, ще далеко не вичерпана. Серед проблем, які заслуговують на дослідження, соціокультурні та інші характеристики і якості Миколи Васильовича у їхній співвідносності з усім інтелігентським загалом його епохи – періоду другої половини ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. Останнє дає можливість з’ясувати етико-ідеологічні підстави його діяльності, вирішити питання про зумовленість постаті Левитського соціальним середовищем та громадськими настроями відповідного історичного періоду чи особистими пристрастями, уподобаннями і здібностями. Постає проблема у процесі свого розв’язання зумовила історико-методологічний контекст науково-пізнавального пошуку, оскільки культурно-етичний тип тодішньої інтелігенції мав історичний характер і може виявитися не вповні зрозумілим для сучасного читацького загалу.

Проблема методології дослідження інтелігенції, звичайно ж, не нова у науковій літературі. І у кожному з досліджень, присвяченому її історії, зустрічає належне розв’язання. Однак, методологічний арсенал таких наукових праць, як правило, складають загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні методи дослідження. Водночас у межах певних напрямків, таких як інтелектуальна історія, історія повсякденності, мережевого підходу, можемо спостерігати застосування щодо інтелектуальної еліти специфічного дослідницького інструментарію. Цілком очевидно, що й громадсько активна інтелігенція другої половини ХІХ – перших десятиріч ХХ ст., до якої належав М.В.Левитський, також претендує на спеціальний науково-пізнавальний ресурс. Тому, поряд із аналізом характерних рис інтелектуальної еліти відповідної епохи, у представленій статті запропоновані підходи до розуміння її помислів і поведінки.

Мета статті – показати діяльність видного представника інтелектуальної еліти другої половини ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. Миколи Васильовича Левитського у взаємозв’язку з соціокультурними характеристиками громадсько активної інтелігенції його епохи, а також з’ясувати принципи інтерпретації її світогляду, ідейно-етичних рис і поведінки.

Виклад основного матеріалу. Сучасному поколінню людей дуже важко збагнути і уявити той авторитет і відомість, що мав за свого життя український кооперативний діяч, названий «артільним батьком», Микола Васильович Левитський. Водночас складно і поставити під сумнів доцільність вшанування «артільного батька» Левитського у сучасному суспільстві. Адже ця людина до самозречення віддавала себе праці, спрямованій на матеріальне і духовне благополуччя українського народу, і достойна пошанування та бути прикладом служіння національним інтересам. При цьому обсяги її діянь мають цілком конкретний зміст, який не міг бути не оціненим сучасниками. За свого життя «артільному батьку» було важко залишитися поза широкою відомістю і визнанням. Адже тільки за

десятиліття громадської роботи, що передувало 1905 р., ним та його соратниками було організовано понад 500 ремісничих і робітничих кооперативів та більше 200 сільськогосподарських артілей [22, 3, 4 зв.]. Якщо навіть визнати вказані цифри не вповні достовірними, маємо справу з велетенським обсягом громадсько-господарської роботи. Так чи інакше, щороку дякуючи його діяльності виникали десятки кооперативів, і на кожний тиждень придало створення нового кооперативного товариства.

Цей велетенський розмах розбудови промислової і трудової кооперації був досить сталим за своїми наслідками. Чимало із організованих кооперативів виявляли високий рівень життєздатності. Так, створені Левитським у перших роках ХХ ст. у портах Чорного і Азовського морів артілі вантажників відомі своєю роботою до 1917 р. [22, 4 зв.]. Організована також на початку ХХ ст. артіль столярів у Єлисаветграді пропрацювала близько 20 років. Відомі своєю роботою впродовж дореволюційних часів артілі єлисаветградських шевців [23, 30-31]. Московська артіль кравців, яка була створена в 1902 р. і налагодила свою роботу за участю Левитського, працювала і в 1920-х рр. [24, 5]. Організована Миколою Васильовичем у 1904 р. Друга Київська футлярно-переплетна артіль також діяла в період непу [Див.: 25].

Крім організаційної та інструкторської роботи у сфері кооперації, Левитський активно займався просвітницькою, роз'яснювальною, пропагандистською діяльністю. Регулярно виступав перед громадськістю, у пресі. Був активним учасником різноманітних кооперативних та економічних форумів, які визначали напрямки розвитку народногосподарського життя. Виконував і представницькі завдання, домагаючись перед органами влади створення належних умов для діяльності кооперації, виступав із законопроектами, спрямованими на розвиток кооперативного руху. Левитський був ініціатором створення всеукраїнських кооперативних центрів, зокрема «Південного кооперативного банку». За дорученням кооперативної громадськості «артільний батько» представляв інтереси засновників банку, а також іншого національного центру кооперації – Дніпровського союзу споживчих товариств – перед урядом Російської імперії. У 1920-х рр. брав участь у колегіальних органах управління всеукраїнськими кооперативними організаціями.

Великі масштаби діяльності давалися Левитському ціною максимального напруження сил при відсутності належних умов для роботи. Миколу Васильовича хронічно супроводжували брак коштів, недоїдання і хвороби. Наприкінці ХІХ ст. один із журналів так описував життя Левитського: «Нема у нього ніяких коштів, і сам він живе у скруті» і «при випадкових заробітках» [26, 675]. У ХХ-му ст. справи не стали кращими – публіцистика відзначала «ознаки хронічно-незадовільного харчування» артільного батька [27, 173-175].

Левитський був фаховим юристом, мав репутацію гарного адвоката, чим міг непогано заробляти собі на життя. Однак, від такої можливості він свідомо відмовився. У 1902 р. Левитський подав клопотання про обмеження його обов'язків як присяжного повіреного лише сферою кооперативної діяльності. «... я фізично ... не маю можливості займатися судовою практикою, внаслідок перевантаження ... кооперативною роботою», – писав Микола Васильович у Раду присяжних повірених Одеської судової палати. При цьому виявляв готовність відмовитися від статусу адвоката і висловлював велику радість, що йому дозволили «суміщення звання присяжного повіреного з роботою у сфері кооперації» [28, 1].

З огляду на масштаби діяльності та супутньої їй поведінки виникає питання про визначальні якості Левитського як людини. Велетенські обсяги організаційної роботи можна пояснити її інтенсивністю та даром магічного впливу на людей, талантом переконувати, викликати незаперечну довіру до себе і своїх починань. А от як треба сприймати надзвичайну захопленість громадською роботою, самозречення в реалізації кооперативної ідеї? Цілком усвідомлюючи негативні наслідки своїх кооперативних занять, які приносили непевні і випадкові заробітки, фактично позбавляли засобів до існування, призводили до переслідування властями, і водночас маючи можливість заробляти адвокатською практикою, Микола Васильович послідовно йшов шляхом громадського діяча, безкомпромісно обирав служіння загальносуспільним інтересам.

В особі Левитського постає образ інтелігента принципово відмінного від нинішнього покоління соціальної еліти, інтелігентських прошарків і взагалі людей. У нашу епоху розростання приватних пріоритетів, якщо не сказати потворного егоїзму, та ідеології заробітчанства навіть у сфері інститутів громадянського суспільства постать Левитського

може сприйматися ледве не як відхилення від норми. Щоправда, жертовність щодо загальносуспільних чи державних інтересів цілком позитивно сприймається сучасниками, але здебільшого в суто споживацькому відношенні. Суспільство готове приймати допомогу, при цьому не завжди високо оцінюючи тих, хто її надає. Соціальна активність громадян рідко спрямовується на підтримку громадських ініціатив, що націлені на захист їхніх же інтересів, очікуючи задоволення останніх у власній бездіяльності. Причиною того вже стали не лише соціальна пасивність, а й суцільна недовіра до оточуючих, очікування обману від ініціаторів тих чи інших справ і проектів. За даними соціології, 48,2% наших співвітчизників вважають, що більшості людей довіряти не можна. А 50,2% людей переконані, що недовіра до оточуючих є гарантом їхньої безпеки [29, 71]. А століття тому назад і щирість виголошених позицій рідко хто піддавав сумнівам, і суспільство виявляло значно більшу готовність проявляти громадську активність у напрямку підтримки лідерів та захисту своїх інтересів.

Щоправда, в епоху М.В.Левитського лави інтелектуальної еліти не були однорідними. Навіть серед народної інтелігенції, що вийшла з широких верств населення, спостерігались різні її типи за ціннісними орієнтаціями, соціальною стратегією і формами її реалізації. Як зазначав у 1914 р. журнал «Хлібороб»: «Немало серед них кар'єристів, що думають не про народ, а про підвищення на службі, немало людей, що працюють як чиновники, тільки задля заробітку ... Багато зустрічається ... погано знаючих ... свою справу ... Є люди грубі, є люди погані, є люди, що прислужують начальству» [30, 803]. Характерною за таких умов була байдужість до суспільних проблем та зосередженість на своєму дозвіллі. У них, за словами журналу «Маяк», ««Профіранс» ... одбірає весь час» [31, 13] і «Вони знають лиш горілку пити, а що добре, то й не думай!...». А щодо народу, то за їх версією, він «...дурним уродився, дурним і помре!...» [Цит. за: 32, 14]. Вони, як писав у 1909 р. журнал «Рідний край», «дивляться на селянина як на худобину, або як на рослину, що з неї можна тільки користуватись ...» [33, 14]. Навіть умови революційних перемін були не спроможні втягнути таких інтелігентів у вир загальносуспільних питань, а часом навіть призводили до поповнення їхніх лав. «Вони хитаються, – писав у 1920 р. один з журналістів, – з боку в бік – од влади до влади, з півкою симпатій, зглядно тому, яка влада...», і їм «спокою хочеться». «Дух боротьби-революційности щез навіть у більшості тих, хто з початку революції ... були в рядах борців ...», – зазначав часопис [34, 6].

Були й ті, хто не відмовлявся від аналізу суспільного життя, однак були далекі від самодіяльних ініціатив щодо їх вирішення, схильні до споглядального ставлення до дійсності. Один із сучасників про таких говорив: «Багато в нас є людей, що бажають ширяти думкою високо та далеко, що корять когось іншого за те, та за се ... » [35, 2].

Водночас постала й цілком відмінна плеяда культурної еліти, яка служіння народу та значимість своєї реалізації в загальносуспільних проектах ставила часом вище особистих інтересів, розглядаючи себе як засіб втілення масштабних соціальних змін. Певною мірою, це було викликано соціальним походженням інтелігенції тієї епохи, яка черпала свій ресурс з міщанського, робітничого, селянського середовища. Нове покоління інтелігентів у соціальному відношенні ідентифікувало себе з суспільними верствами, з яких вийшло, і будувало свою поведінку відповідно до їхніх інтересів. Наприкінці XIX ст. відомий український соціолог і економіст Тихін Іванович Осадчий з цього приводу писав: «Завдання XX віку полегшується ... тим, що попередній склад інтелігентних сил поповнюється новими силами, які, з однієї сторони, несуть у скарбницю культури та накопичених знань досвід широких за складом мас, а з іншого – дають спорідненим їм масам завоювання і цієї культури і цих знань» [36, 217]. Більш того, для таких інтелігентів, за словами М.С.Грушевського, «український народ стає не лише предметом співчуття до його пригноблення і устремління до покращення його суспільного і економічного становища, але і предметом пошанування, як носія правди і краси життя, ... наближення до якої стає керівною ідеєю творчості і народовивчення» [37, 636].

Суспільний розвиток тих часів породив настільки видимий сегмент «інтелігентних сил», які прагли до порятунку і возвеличення народу, що сучасники не лише фіксували його наявність, а й констатували певну морально-психологічну втому від нього та неоднозначність як явища. У 1911 р. журнал «Українська хата» з відчуттям явної соціальної приторності писав: «... принцип громадського служіння знаходить собі прихильників серед найширших кол нашого

громадянства. Його тримається однаково як селянин, що тільки що навчився читати, так і висмоктаний мійським життєм зденерований інтелігент» [38, 418-419].

Але насправді проблем у реалізації громадського служіння культурної еліти своєму народу було ще значно більше. Однак, для останньої вони часом виявлялися надто мізерними у порівнянні з участю у глобальних проєктах соціального переоблаштування світу. Матеріальні і побутові негаразди, переслідування, загроза здоров'ю і самому існуванню були для них вкрай другорядними обставинами на шляху досягнення поставлених масштабних цілей. «... ідея громадського слугування» тих часів була нерозривно зв'язана з ідеєю докорінної перебудови суспільства – з соціалістичною ідеологією, яка штовхала до радикалізму поведінки і позбавляла застережень перед повсякденними чи особистими проблемами. «Соціалістичні симпатії ... інтелігенції складають одну із її найбільш характерних розпізнавальних рис», – писав у ті роки Туган-Барановський. «Це наскільки кидається у вічі, – говорив він, – що майже не вимагає доказів», і навіть констатував факт «напівсвідомого тяжіння нашої інтелігенції до соціалізму» [39, 30]. Інший сучасник тієї епохи, відомий політичний діяч та історик Мойсей Равич-Черкаський, говорячи про початок ХХ ст., також відзначав, що «Ідея наукового марксистського соціалізму зробилася домінуючою серед української інтелігенції» [40, 30]. Соціалістична ідея не залишила в спокої і Левитського. У межах соціалістичної доктрини він рухався у своїх помислах і справах, послідовно і самовіддано, як і належало людині його епохи.

Серед рішучих заходів з докорінної перебудови соціальної організації, власне будівництва соціалізму, був кооперативний рух, ідейною і організаційною силою якого виступив вказаний тип інтелігенції. У кооперації ця категорія культурної еліти побачила соціально-економічний порятунк народу та спосіб його національного визволення, ототожнювала інтереси народних мас з кооперативним поступом суспільства і виявила готовність і здатність до кооперативної роботи заради загальносуспільної користі. Як зазначав один із ідеологів та істориків кооперативної справи 1910-х – 1920-х рр. Павло Мохор: «Український ... третій клас, який складається з інтелігенції ..., цілком поділяє ідеологію українського народу і її погляди на кооперацію, погляди володаря краю – селянина» [41, 10].

Кооперативний соціально-економічний уклад розвивався впродовж другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. Він був породженням не одного покоління кооперативних діячів і працівників кооперації, відповідне місце серед яких належить і Миколі Васильовичу Левитському. Відомий український кооперативний діяч та історик української кооперації П.Ф.Височанський з нагоди 45-ліття кооперативної діяльності Левитського писав: «Нам, молодшому кооперативному поколінню ... може трудно тепер обгнути, зрозуміти ... добу «кооперативного апостольства» ..., найкращим виразником і представником якої є загальноновизнаний «батько», артільний Микола Васильович Левитський» [42, 15]. Йому людині, яка ще була сучасником Миколи Васильовича Левитського і особисто знайомою з ним, але за віком і характером роботи вже належала до наступного покоління кооператорів, за власним визнанням, надто складно виявилось усвідомити усю специфіку праці першопроходців «кооперативної ниви». А от людям ХХІ ст. «обгнути» вочевидь ще складніше. Аналогічні соціальні типи серед сучасної культурної еліти очевидно відсутні, як маловідома на практиці та мотивація, логіка і життєві принципи, власне соціальна культура, що розвивалася в інтелігентському середовищі сто років тому. А між тим, століття назад вона була складовою суспільної реальності. Характеристику відповідному типу інтелектуальної еліти дав В.К.Винниченко. Про таких як Левитський він писав: «той, хто горить, цвіте, двадцять йому років чи шістьдесят, хто помиляється, шукає, хвилюється, співає, чіпляється зубами і до самої смерті бачить безкінечні простори, які повинен охопити» [43, 52].

У своєрідне підтвердження В.К.Винниченку висловився на початку ХХ ст. конкретно щодо Левитського відомий російський публіцист М. В. Кечеджи-Шаповалов, і оцінив його постать як крайню версію громадсько-активної інтелігенції. «Екзальтований апостол правовірного народництва, проникнутий його духом до фанатизму», – так М. В. Кечеджи-Шаповалов висловився щодо Левитського. І в зайве підтвердження своїм словам, повідомивши «про матеріально-злиденне становище відомого організатора артілей», підкреслював чималі можливості Левитського в сфері свого матеріально-фінансового забезпечення. «Для багатьох ... не тайна, що Левитський, як присяжний юрист, відмінно

оволодівший судово-межовими і взагалі земельними справами, міг би заробляти добрий десяток тисяч рублів на рік, якби не залишив своєї юридичної практики», – писав Кечеджи-Шаповалов [27, 173-174]. Однак, свідомий життєвий вибір Левитського полягав в іншому, і він обрав долю громадського діяча, яка приносила злидні і хвороби, та фактично позбавляла засобів до існування.

Один із сучасників Левитського писав про «Інтелігенцію українську, ліниву, балакучу, що зводила роботу до романтично-сентиментального белькоту» [44, 145]. Очевидно, що був і такий її сегмент. Однак, це не про таких як «артільний батько». Левитський не фантазер, відірваний від реальності, страждаючий нездатністю до соціально адекватного сприйняття дійсності, поведінки і життя. Навпаки, він, хоч і переповнений прожектерством (можливо, навіть надмірним) і високою жертвовною мораллю, кооператор-практик, людина з величезним ресурсом організаційної і господарської, і що найголовніше, результативної, успішної роботи. І в цій якості Левитський не був одинаком. Як зазначалося, соціальний розвиток ХІХ – початок ХХ ст. набув такий прошарок інтелектуальної еліти, яка у своїй кооперативній діяльності органічно поєднувала ідейно-теоретичний, морально-етичний і водночас великий організаційний потенціал. Один із видних діячів споживчої кооперації часів революції так характеризував таку категорію інтелігентів: «Історія кооперативного руху на Україні створила армію кооператорів-мрійників, цих особливого типу і вдачі людей, які, одзначаючись ... творчим практицизмом, ніколи не одривають очей од кооперативного ідеалу ... Ці мрійливі практики ... поклали міцні підвалини під справу розвитку кооперативного руху і показали вірні шляхи до кооперативного ідеалу» [45, 72-73].

У теоретичних підходах Левитського народництво тісно інтегровано з марксизмом. «... апостол правовірного народництва» зізнавався, що «... найкращим прикладом ... й зразком для нас може і повинен бути наш великий вчитель і батько наукового соціалізму – Карл Маркс» [46, 5, 9]. І в такій позиції, очевидно, не було нічого еклектичного та надто оригінального для тих часів. Щоправда, до загальновідомого можна віднести факт глибокого теоретичного протистояння між марксистами і народниками, і до останніх якраз належав Левитський. Однак, марксизм та народництво початку ХХ ст. проходили процес глибокої еволюції та навіть інтеграції. М.І.Туган-Барановський з цього приводу писав: «получилося так, що аграрні програми марксистів стали все більше наближатися до аграрних програм народників, поки, нарешті, між ними не щезли будь-які принципові різниці» [39, 52].

Крім вище зазначених тенденцій, Левитський не уник впливу ідеї національного відродження, вірніше – сам був її найпередовішим локомотивом. Як і в усіх інших ідейних питаннях, він і тут відзначився високою послідовністю, і очевидно випереджав у цьому чималий загал національно орієнтованої української інтелігенції. За спостереженнями відомого інтелектуала перших десятиліть ХХ віку, кооперативного і державного діяча Сергія Бородаєвського, характер національної свідомості у представників, як він казав, «інтелігентної України» не відзначався ясністю. Зокрема, щодо ідеї автономії України «майже завжди я переконувався, – писав Бородаєвський, – що ця ідея ще далеко не дозріла ... принаймні у вищих колах українців» [47, 735-737]. Були й інші, галасливо-сентиментальні любителі українського, про яких один із сучасників артільного батька писав: «... українофіли ... батьки безідейності і пустки сучасного українського життя» [48, 569]. Однак, поряд з ними, були й дієві національно свідомі інтелігентські сили, послідовні в своїх позиціях та готові в суворій практиці життя обстоювати свої принципи. Їх наявність відверто констатували, зокрема, імперські органи правопорядку. Так, експерти Київського охоронного відділення у 1911 р. із загалу «малоруського населення» виокремлювали «малоруську інтелігенцію, виховану під впливом ярих сепаратистів», яка, за їх висновками, «зробила великі успіхи в пропаганді брехливого вчення про походження України ..., а також ідеї про можливість створення «самостійної України» і зробила великі кроки до випуску української літератури, зі спробами поширення такої серед народних мас» [49, 44 зв.].

Один з учасників революції невимушено зміг визначити суттєві риси таких інтелігентів. Згадуючи революційні часи він писав: «Невідомі особи були чисто одягнені й своїм виглядом нагадували петлюрівських офіцерів» [50, 174]. По факту, вони виявилися таки не петлюрівськими офіцерами, однак зафіксована фраза ясно вказує на існування виразного культурного типу національно орієнтованого, жертвовного щодо свої ідеалів, інтелектуально

підкованого та належно сформованого у своїх соціально-побутових ознаках інтелігента. До останніх, очевидно, належав і Левитський, але чи то за віковим статусом (у роки революції його вже називали дідом), чи галуззю своєї громадської роботи не зміг повністю повторити їх типові долі. Водночас він також був людиною справи і відвертих поглядів, які і в період 1920-х дозволяли йому говорити про державну незалежність України як про «наше природне, притаманне усім народам бажання» [51, 5].

Висновки. Доля та діяльність Миколи Васильовича Левитського не була випадковістю для людей його епохи. «Артільний батько» був і породженням і успішним продовженням відповідних культурно-ідеологічних тенденцій у середовищі інтелектуальної еліти. Його світогляд та специфіка громадської поведінки, хоч і мали високий рівень своєрідності і надзвичайно масштабний суспільний резонанс, все ж виступають соціокультурною моделлю, «ідеальним типом» інтелігента другої половини ХІХ – перших десятиліть ХХ ст.

Підходи до розуміння мотивів життєвої позиції і діяльності Левитського становлять методологічні підвалини наукового пізнання не усієї, однак громадсько-емансипованої, гіперактивної у соціальному відношенні категорії інтелігенції. Поведінку останньої неможливо правильно оцінити, якщо користуватися лише логікою суспільного життя сучасних людей, рівно як і інших віддалених від другої половини ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. епох.

Загальними рисами, притаманними відповідній частині культурної еліти «доби кооперативного апостольства» та революційних потрясінь, над якою взірцем височіла постать всеукраїнського артільного батька, слід визнати наступні. Соціальним середовищем реалізації інтелектуального та організаційного потенціалу інтелігенції другої половини ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. виступали широкі суспільні верстви – народ. При цьому інтелігенти розглядали і себе, і народні маси як рушійну силу глобальних проєктів суспільних перетворень, революційних за своєю сутністю змін. На цьому шляху інтелігенція виявила здатність до самовідданого служіння народним інтересам та ідеям загального блага, бачучи в цьому своє свідоме соціальне призначення. І що не менш важливо – високий рівень жертвності. Представники народної інтелігенції ризикували службовою кар'єрою, терпіли, викликані своєю громадянською позицією та діяльністю, матеріальні негаразди та переслідування властей.

У суто науково-пізнавальному відношенні до зазначеного варто ставитися не як до можливості формування прикладів для виховного впливу на сучасників, не як до соціально-історичного міфу, спрямованого на побудову прийнятної популярної версії вітчизняної історії. Вказані культурно-ідеологічні риси інтелігенції треба сприймати передусім як соціальну норму тривалої епохи. І останні проявлялися не в окремих випадках, а у типовій соціально-сталій поведінці тодішньої інтелігентської верстви.

При цьому не слід бачити в інтелігенції відповідної епохи наївно-альтруїстичних, позбавлених внаслідок заклопотаності загальносуспільними проблемами особистих інтересів чи втративших відчуття реальності людей. Наївною у їхніх почуваннях могла бути лише віра у можливість задуманих масштабних перетворень. Буде помилкою розглядати їх як прошарок, що знехтував власними інтересами. Скоріш навпаки. Маємо справу з соціальними амбіціями найвищого порядку, можливо навіть в окремих випадках з соціальним егоїзмом інтелігентського прошарку. За самовідданим служінням своїм ідеям та загальнонародним інтересам стояло глобальне за своїм масштабом свідомо поставлене завдання перебудови суспільного життя і досягнення високого статусу в ньому. На фоні такої амбіції турботи про матеріально-побутові питання та збереження службово-професійного становища в умовах існуючого ладу втрачали якість пріоритетного предмету уваги. Переслідування з боку властей та фінансово-матеріальні негаразди компенсувалися масштабністю справи, у якій вони побачили своє соціальне призначення, а головне – свою перспективу, своє персональне і соціально-корпоративне майбутнє.

Звичайно, що інтелігенти різнилися своїми ідейно-теоретичними уподобаннями, активністю в партійно-політичній роботі та інших напрямках громадської діяльності, характером своїх пріоритетів, рівнем послідовності, самовідданості і жертвності у справі служіння суспільним інтересам. При цьому кожне з культурно-ідеологічних угруповань, що не втрачало політичної активності, намагалося підпорядкувати своєму впливові якомога

більше людей, що в умовах революційних потрясінь перших десятиліть ХХ ст. об'єктивно робило їх учасником кривавого протистояння. Благородні проекти побудови загальнонародного щастя, за які часом аж до самозречення боролася інтелігенція, ставали причиною громадянської війни, жертвності не лише інтелігентів, а й величезних мас людей. Не можна сказати, що в такому протистоянні у безумовний виграв потрапляли хоча б переможці соціально-політичної борні. Адже соціальний егоїзм інтелігентів виявив готовність кидати суспільство у раніше невідомі умови існування з непрогнозованими наслідками буття. Останнє також є невід'ємною сторінкою історії нашої інтелектуальної еліти.

Щоправда, в особі «артільного батька» Миколи Левитського бачимо той тип інтелігента, що уник долі поводиря чи провокатора кривавих розв'язок суспільного поступу. Своєму життєвому правилу – «До людей ... можу ставитися тільки з любов'ю ...» [51, 4] – він зумів надати якнайкращу реалізацію в умовах жорстоких соціальних потрясінь. Постать Левитського переконливо демонструє, що були й ті представники інтелектуальної еліти, які внаслідок своїх ціннісних орієнтацій, своєї громадянської позиції залишилися хоч і активними, однак мирними учасниками вікопомних подій.

Підсумовуючи зазначене можна визначити принципи сприйняття в науково-пізнавальному процесі соціально активної, спрямованої на реалізацію у широкому суспільному середовищі інтелігенції відповідного періоду. Серед них – недопущення грубих екстраполяцій сучасного становища і сучасних соціокультурних характеристик інтелігенції чи характеру інтелігентського прошарку інших країн на епоху другої половини ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. в Україні. Інтелігенція того періоду відзначалася яскравою своєрідністю, мала характерні риси і з ними слід рахуватися і нині.

Тодішня інтелігентська верства була відзначена багатогранним зв'язком з народними масами. Остання констатація є також інструментальним принципом її пізнання. Народ виступав соціальним джерелом формування інтелігенції і усвідомленням власних соціальних інтересів, місцем докладання зусиль і предметом турбот, засобом реалізації інтелігентських амбіцій, і навіть універсальним моральним зразком, уособленням ідеалу людини. Водночас така інтелігенція не становила ідеологічний та морально-психологічний моноліт. Служіння суспільним інтересам у представників інтелектуальної еліти мало як загальні, так і глибоко специфічні риси, пов'язані як з їхніми ідейними переконаннями та теоретичними поглядами, так і особистими психологічними і моральними якостями, і далеко не завжди мало безкорисливий характер.

Якщо дослідник другої половини ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. чи читач наукової літератури з історії цього періоду у межах предмету свого вивчення виявить постать інтелігента громадсько активного типу, то з великою вірогідністю у нього, тією чи іншою мірою, можуть виявитися зазначені соціокультурні риси. Врахування їх може і правильно спрямувати дослідження, і пояснити сприйняття соціальної дійсності, мотиви дій і вчинків персон, що досліджуються.

Список використаної літератури

1. Фаресов А. Народники и марксисты / А.Фаресов. – СПб.: Тип. М.Меркушева, 1899. – 56 с.
2. Божко Л. М. Левитський як кооператор і його хліборобські спілки / Л.Божко. – Львів: З друкарні І.Айхельбергера і Сп., 1909. – 14 с.
3. Пожарський П. Нариси з історії української кооперації / П.Пожарський // Українська кооперація – 1918. – №4. – С.53–92, №5-6. – С.97–136.
4. Микола Васильович Левитський // Сільський господар. – 1918. – № 7. – С.1–3.
5. Савич А.П. Артельный батько – Н.В.Левитский / А.П.Савич // Черниговский кооператор. – 1918. – № 11. – С.1–2.
6. Височанський П. Начерк розвитку української споживчої кооперації. У 2-х чч. / П.Височанський. – Катеринослав: Книгоспілка, 1925. – Частина 1. – 180 с.
7. Бачинський М. Голод на початку 90-х років на Херсонщині і діяльність М.В.Левитського / М.Бачинський // Записки Одеського наукового при УАН товариства. Секція соціально-історична. – 1927. – № 1. – С.23–53.
8. Павликовський Ю. Микола Левитський. В 50-ліття його громадсько-кооперативної праці. 1878–1928. (Біографічний нарис з портретами ювілянта). Відбито з «Кооперативної республіки» за 1928 рік / Ю. Павликовський; Бібліотека Ревізійного союзу українських кооперативів. Ч. 13. – Львів: Друкарня О.О.Василіян в Жовкві, 1928. – 16 с.

9. Кокоріна О. Критика економічних поглядів ліберального народника М.В.Левитського / О. Кокоріна // З історії економічної думки на Україні. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. – С.300–327.
10. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.) / В. І. Марочко. – Київ: М.Р. Kots Publishing, 1995. – 244 с.
11. Пантелеймоненко А.О. Микола Левитський / А.О.Пантелеймоненко // Українські кооператори. Історичні нариси. Книга 1. – Львів: Вид-во «Укоопосвіта», 1999. – С.130–136.
12. Аліман М.В. Микола Левитський: кооперація – найкраща квітка на полях рідного краю / М.В.Аліман // Вісті Центральної спілки споживчих товариств. – 2003. – №23. – С.7.
13. Вовченко В.Б. Архівна спадщина кооператора, державного і громадського діяча М.В.Левитського (1859-1936): історія, реконструкція, зміст: автореф. дис. ... канд. іст. наук / В.А.Вовченко. – Київ, 2007. – 14 с.
14. Костик Є.П. Дискусії навколо діяльності М. В. Левитського / Є.П.Костик // Український селянин: зб. наук. праць. – 2008. – Вип.11. – С. 125–128.
15. Рекрут В.П., Степченко О.П. «Артільний батько» Левитський Микола Васильович на Поділлі / В.П.Рекрут, О.П.Степченко // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2014. – Т. 21. – С. 376–386.
16. Рекрут В.П. Маловідомі сторінки життя М.В.Левитського на Кубані та Північному Кавказі у 1918-1920 роках / В. П. Рекрут // Краєзнавство. – 2019. – №2. – С.50-56.
17. Гелей С.Д. Микола Левитський – визначний громадський та кооперативний діяч кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. / С. Д. Гелей // Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції: матеріали щорічної наукової конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів Львівського торговельно-економічного університету. Львів, 13–14 травня 2016 року. – Львів: Растр–7, 2016. – С. 62–64.
18. Пятницькова І.В. Землеробські артілі М.В.Левитського: антропологічний вимір / І.В.Пятницькова // Історичні і політологічні дослідження. – Вінниця, 2017. – № 1 (60). – С. 29–39.
19. Piatnytskova, I. Cultural-educational activity of the south Ukrainian cooperatives at the beginning of XX century / I.Piatnytskova // Східноєвропейський історичний вісник – 2019. – №11. – С.98–107.
20. Житков О. Формування суспільно-політичних поглядів українського кооператора Миколи Левитського в період 1890-х – початку 1900-х років / О.Житков // Літопис Волині. – 2020. – Вип.22. – С.25-30.
21. Даниленко В. Візія Миколи Левитського ролі Росії, Польщі та країн Західної Європи в історії України / В.Даниленко // Краєзнавство. – 2020. – №1–4. – С.84-90.
22. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф.290. – №2423. – 6 арк.
23. ІР НБУВ. – Ф.327. – №548. – 35 арк.
24. ІР НБУВ. – Ф.327. – №2164. – 26 арк.
25. ІР НБУВ. – Ф.290. – №1992. – 178 арк.
26. Артельное дело и Н. В. Левитский // Днепровская молва. – 1899. – №22. – С.673-675.
27. Кечеджи-Шаповалов М.В. Этюды / М.В.Кечеджи-Шаповалов. – Санкт-Петербург: Типография А.Орлова, 1904. – 196 с.
28. ІР НБУВ. – Ф.327. – №862. – 1 арк.
29. Лясога Л. Соціальні мережі та неформальні практики у політичному дизайні пострадянських суспільств / Л.Лясога // Політичний менеджмент. – 2006. – №4. – С.65-78.
30. А.Г. Третий элемент / А.Г. // Хлибороб. – 1914. – №19. – С.801-803.
31. Селянин. Дописи / Селянин // Маяк. – 1914. – №13. – С.13.
32. Зозулинець П. Дописи / П.Зозулинець // Маяк. – 1914. – №20. – С.14.
33. Дописи. Народний театр // Рідний край. – 1909. – №16. – С.14.
34. Олесенко Г. Інтелігенція на селах / Г.Олесенко // Кооперативне життя. – 1920. – №1-2. – С.5-6.
35. Наше співництво // Рідний край. – 1911. – №15. – С.1-2.
36. Осадчий Т. Силы деревни. Хроника (1870–1900 гг.) / Т.Осадчий. – Москва: Типо-литография Т-ва И.Н.Кушнерев и К°, 1900. – 217 с.
37. Грушевский М. Движение политической и общественной украинской мысли в XIX столетии / М.Грушевский // Украинский вестник. – 1906. – №9. – С.633-644.
38. Товкачевський А. Література і наші «народники» / А.Товкачевський // Українська хата. – 1911. – вересень. – С.417-433.
39. Туган-Барановский М. К лучшему будущему: I – этика и общественная жизнь, II – кооперация, III – экономическая жизнь. Сборник статей / М.Туган-Барановский. – Санкт-Петербург: Энергия, б.д. – 230 с.
40. Равич-Черкасский М. История Коммунистической партии (б-ов) Украины / М. Равич-Черкасский. – [Б.м.]: Государственное издательство Украины, 1923. – 248 с.

41. Мохор П. Історико-ідеологічна природа української споживчої кооперації, як основа існування її самостійного центру / П.Мохор // Три роки життя й діяльності Дніпросоюзу [зб. статей] / План книги і редакція А.Харченка. – Київ: Видавництво Дніпросоюзу, 1920. – С.5-13.
42. Височанський П. Сорок п'ять літ (До 45-тилітнього ювілею М. В. Левицького) / П.Височанський // Українська кооперація. – 1923. - №9-10. – С.15-17.
43. Винниченко В. Несколько слов о нашей молодёжи / В.Винниченко // Украинская жизнь. – 1916. – №10-11. – С.48-52.
44. Сріблянський М. Трагічна постать (Пам'яті Пантелеймона Куліша) / М.Сріблянський // Українська хата. – 1909. – №3-4. – С.140-147.
45. Харченко-Мінін А. Перспективи / А.Харченко-Мінін // Три роки життя й діяльності Дніпросоюзу [зб. статей] / План книги і редакція А.Харченка. – Київ: Видавництво Дніпросоюзу, 1920. – С.67-78.
46. ІР НБУВ. – Ф.327. – №31. – 74 арк.+35 арк.+35 арк.
47. Бородаевский С. Из поездки по Украине / С.Бородаевский // Украинский вестник. – 1906. – №10. – С.731-737.
48. Товкачевський А. Кудя ми прийшли ? / А.Товкачевський // Українська хата. – 1911. – листопад–грудень. – С.567-572.
49. Центральний державний історичний архів України у місті Києві. – Ф.442. – Оп.861. – Од.зб.259. Частина 1. – 156 арк.
50. Кураш П.С. Повстання села Парафієвки на Чернігівщині / П.С.Кураш // Літопис революції. – 1928. – №3 (30). – С.174-190.
51. ІР НБУВ. – Ф.327. – №121. – 5 арк.

References

1. Faresov, A. (1899). *Populists and Marxists*. Sankt-Peterburg: M. Merkushev Printing House, 56 p. (in Russ.)
2. Bozhko, L. (1909). *M. Levytskyi as a cooperator and his agricultural unions*. L'viv: From the printing house of I. Eichelberger, 14 p. (in Ukr.)
3. Pozharskyi, P. (1918). Essays on the history of Ukrainian cooperation. *Ukrainska kooperatsiia (Ukrainian cooperation)*, 4, 53–92; 5–6, 97–136. (in Ukr.)
4. (1918). Mykola Vasylovych Levyts'kyi. *Silskyi hospodar (The farmer)*, 7, 1–3. (in Ukr.)
5. Savich, A.P. (1918). Artel's father – N.V. Levytskyi. *CHernigovskii kooperator (Chernigov cooperative)*, 11, 1–2. (in Russ.)
6. Vysochansky, P. (1925). *Outline of the development of Ukrainian consumer cooperation*. (Vol. 1). Katerynoslav: Knygospilka, 180 p. (in Ukr.)
7. Bachynsky, M. (1927). The famine in the early 90's in the Kherson region and the activities of M.V. Levytskyi. *Zapysky Odeskogo naukovogo pry UAN tovarystva. Sekciya sociyalno-istorychna (Notes of Odesa Scientific under the Ukrainian Academy of Sciences. Socio-historical section)*, 1, 23–53. (in Ukr.)
8. Pavlykovskiy, Yu. (1928). *Mykola Levytskyi. On the 50th anniversary of his social and cooperative work. 1878–1928*. Lviv: O.O. Vasyliyan Printing House in Zhovkva, 16 p. (in Ukr.)
9. Kokorina, O.I. (1961). Critique of the economic views of the liberal populist M.V. Levytskyi. *Z istorii ekonomichnoi dumky na Ukraini (From the history of economic thought in Ukraine)* (pp. 300–327). Kyiv: Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian Soviet Socialist Republic. (in Ukr.)
10. Marochko, V.I. (1995). *Ukrainian Peasant Cooperation. Historical and theoretical aspect (1861–1929)*. Kyiv: M.P. Kots Publishing, 244 p. (in Ukr.)
11. Panteleimonenko, A.O. (1999). Mykola Levyts'kyi. *Ukrainian cooperative* (Vol. 1, pp. 130–136). L'viv: L'viv Commercial Academy Publishing House “Ukooposvita”. (in Ukr.)
12. Aliman, M.V. (2003). Mykola Levytskyi: cooperation is the best flower in the fields of the native land. *Visti Centralnoyi spilky spozhyvchyx tovarystv (News of the Central Union of Consumer Societies)*, 23, 7. (in Ukr.)
13. Vovchenko, V.B. (2007). Archival legacy of the cooperator, state and public figure M.V.Levytskyi (1859–1936): history, reconstruction, content (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv, 14 p. (in Ukr.)
14. Kostyk, Ye.P. (2008). Discussions around the activities of M.V.Levytskyi. *Ukrainskyi selianyn: zbirnyk naukovykh pracz' (Ukrainian peasant: Coll. of scientific works)*, (11), 125–128. (in Ukr.)
15. Rekrut, V.P., & Stepchenko, O.P. (2014). “Artel Father” Levytskyi Mykola Vasyliovych in Podillia. *Education, science and culture of Podilli. Zbirnyk naukovykh pracz' (Education, science and culture in Podillia. Coll. of scientific works)*, (21), 376–386. (in Ukr.)
16. Rekrut, V.P. (2019). Little known pages of M.V.Levytskyi's life in the Kuban and North Caucasus in 1918–1920. *Krayeznavstvo (Home science)*, 2, 50–56. (in Ukr.)

17. Helei, S. D. (2016). Mykola Levytskyi – a prominent public and cooperative figure of the late XIXth – first third of the XXth century. Abstracts of Papers '16: *Actual problems of economy and trade in modern conditions of European integration* (pp. 62-64). L'viv: Rastr-7. (in Ukr.)
18. Piatnytskova, I.V. (2017). Agricultural cooperatives of M.V. Levytskyi: anthropological dimension. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia (Historical and political studies)*, 1, 29–39. (in Ukr.)
19. Piatnytskova, I. (2019). Cultural-educational activity of the south Ukrainian cooperatives at the beginning of the XX century. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk (East European Historical Bulletin)*, 11, 98–107. doi: 10.24919/2519-058x.11.170705 (in Eng.)
20. Zhytkov, O. (2020). Formation of socio-political views of the Ukrainian cooperator Mykola Levytskyi in the period 1890s – early 1900s. *Litopys Volyni (Chronicle of Volyn)*, 22, 25-30. doi: 10.32782 / 2305-9389 / 2020.22.03 (in Ukr.)
21. Danylenko, V. (2020). Mykola Levytsky's vision of the role of Russia, Poland and Western European countries in the history of Ukraine. *Krayeznavstvo (Home science)*, 1-4, 84-90. (in Ukr.)
22. *Institute of Manuscripts V. I. Vernads'kyi National Library of Ukraine (Institute of Manuscripts VNLU)*, fund 290, # 2423, 6 sheets. (in Russ.)
23. *Institute of Manuscripts VNLU*, fund 327, # 548, 35 sheets. (in Russ.)
24. *Institute of Manuscripts VNLU*, fund 327, # 2164, 26 sheets. (in Russ.)
25. *Institute of Manuscripts VNLU*, fund 290, # 1992, 178 sheets. (in Russ.)
26. (1899). Artel business and N.V. Levytskyi. *Dneprovskaya molva (Dneprovskiy noise)*, 22, 673-675. (in Russ.)
27. Kechedzhi-Shapovalov, M.V. (1904). *Etudes*. St. Petersburg: A. Orlov Printing House. 196 p. (in Russ.)
28. *Institute of Manuscripts VNLU*, fund 327, # 862, 1 sheets. (in Russ.)
29. Liasota, L. (2006). Social networks and informal practices in the political design of post-Soviet societies. *Politychnyj menedzhment (Political Management)*, 4, 65-78. (in Ukr.)
30. A.G. (1914). The third element. *Xliborob (Grain-grower)*, 19, 801-803. (in Russ.)
31. Peasant (1914). Letters. *Mayak (Lighthouse)*, 13, 13. (in Ukr.)
32. Zozulynets, P. (1914). Letters. *Mayak (Lighthouse)*, 20, 14. (in Ukr.)
33. (1909). Letters. Folk Theater. *Ridnyj kraj (Homeland)*, 16, 14. (in Ukr.)
34. Olesenko, H. (1920). The intellectual society in the villages. *Kooperatyvne zhyttya (Cooperative life)*, 1-2, 5-6. (in Ukr.)
35. (1911). Our community. *Ridnyj kraj (Homeland)*, 15, 1-2. (in Ukr.)
36. Osadchyi, T. (1900). *Village forces. Chronicle (1870–1900)*. Moscow: Typo-lithography by I.N. Kushnerov and K°, 217 p. (in Russ.)
37. Hrushevskiy, M. (1906). The movement of political and social Ukrainian thought in the XIXth century. *Ukraynskyj vestnyk (Ukrainian Herald)*, 9, 633-644. (in Russ.)
38. Tovkachevskiy, A. (1911). Literature and our “populists”. *Ukrayins'ka xata (Ukrainian House)*, September, 417-433. (in Ukr.)
39. Tugan-Baranovskiy, M. (no date). *For a better future: I – ethics and public life, II – cooperation, III – economic life. Collection of articles*. St. Petersburg: Energy, 230 p. (in Russ.)
40. Ravich-Cherkasskiy, M. (1923). *History of the Communist Party (bolsheviks) of Ukraine*. No place of publication: State Publishing House of Ukraine, 248 p. (in Russ.)
41. Mohor, P. (1920). Historical and ideological nature of Ukrainian consumer cooperation as the basis for the existence of its independent center. *Three years of life and activities of the Dnipro Union of Consumer Unions* (pp. 5-13). Kyiv: Publishing House of the Dnipro Union of Consumer Unions. (in Ukr.)
42. Vysochanskyi, P. (1923). Forty-five years (To the 45th anniversary of M.V. Levytskyi). *Ukrainian kooperatiia (Ukrainian cooperation)*, 9-10, 15-17. (in Ukr.)
43. Vynnychenko, V. (1916). A few words about our youth. *Ukraynskaya zhyzn' (Ukrainian Life)*, 10-11, 48-52. (in Russ.)
44. Sriblianskyi, M. (1909). Tragic figure (In memory of Panteleimon Kulish). *Ukrayins'ka xata (Ukrainian House)*, 3-4, 140-147. (in Ukr.)
45. Kharchenko-Minin, A. (1920). Perspectives. *Three years of life and activities of the Dnipro Union of Consumer Unions* (pp. 67-78). Kyiv: Publishing House of the Dnipro Union of Consumer Unions. (in Ukr.)
46. *Institute of Manuscripts VNLU*, fund 327, # 31, 74 sheets, 35 sheets, 35 sheets. (in Russ.)
47. Borodaevskiy, S. (1906). From a trip to Ukraine. *Ukraynskyj vestnyk (Ukrainian Herald)*, 10, 731-737. (in Russ.)
48. Tovkachevskiy, A. (1911). Where did we come from? *Ukrayins'ka xata (Ukrainian House)*, November–December, 567-572. (in Ukr.)

49. *Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 442, description 861, archive file 259, Part 1, 156 sheets.* (in Russ.)
50. Kurash, P.S. (1928). Uprising of the village of Parafievka in Chernihiv region. *Litopys revolyuciyi (Chronicle of the Revolution)*, 3 (30), 174-190. (in Ukr.)
51. *Institute of Manuscripts VNLU, fund 327, # 121, 5 sheets.* (in Russ.)

FARENIIY Igor, Doctor of Sciences (History), Professor, Professor of Department of Archaeology and special spheres of historical science of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, e-mail: fareniiy_igor@ukr.net

**THE ACTIVITY OF “ARTEL’S FATHER” MYKOLA LEVYTSKYI
AND INTELLECTUAL SOCIETY OF HIS EPOCH
IN HISTORICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT
(second half of the XIXth century – first decades of the XXth century)**

Abstract. Introduction. *The activity of the world-famous cooperative activist Mykola Levytskyi (1859-1936) is reflected in a wide range of scientific works. However, the problem of the relationship between his qualities and activities with the socio-cultural features of the intellectual environment of his epoch was not raised. The presented article is devoted to the latter.*

Purpose of the article *isto show the activities of a prominent representative of the intellectual elite of the second half of the XIXth – first decades of the XXth century. Mykola Levytskyi in relation to the socio-cultural characteristics of the intellectual society of his epoch, as well as the principles of interpretation of its worldview and activities.*

Results. *Mykola Levitsky distinguished himself by a huge amount of public and cooperative work. In particular, from 1894 to 1905 he organized more than 700 agricultural, industrial and labor artels. He was actively involved in educational work, development of the theory's issues and practice of cooperation and cooperative legislation. In the early XXth century participated in the creation of national Ukrainian cooperative centers, in the 1920's held senior positions in all-Ukrainian cooperative unions. He enjoyed great authority among various circles of the public in Ukraine and abroad.*

Levytskyi was noted for his high devotion and sacrifice in the service of public interests and at the same time neglect of personal material problems. This way of life was characteristic of the intellectual society of his epoch, which was subject to the ideals of caring for people and building a just society. Levytskyi was a prominent representative of this galaxy of intellectual society. He was involved in all the leading intellectual currents of his epoch: populism, marxism, socialism and cooperation and national revival, was their bearer and active implementer of their programs. At the same time he proved to be an extremely effective and practical person, with concrete positive results of activity. The latter served his information and led to high authority.

Originality. *The figure of Mykola Levytskyi is considered in the context of cultural and ideological features of intellectual society, the connection of his activity with the defining spiritual tendencies of his epoch is established. Approaches to the scientific knowledge of the socially active intellectual society of the second half of the XIXth – first decades of the XXth century are developed.*

Conclusion. *The activity and worldview of the “artel father” Mykola Levytskyi were the product of relevant cultural and ideological trends among the intellectual society. The sphere of realization of these tendencies was broad social strata. The intellectual society showed readiness to sacrificially serve the people's interests and ideas of the common good, and at the same time involved the people in global revolutionary projects of social transformation. These characteristics were the social norm of a long epoch, and typical for the intellectual society of various ideological currents.*

In the process of studying social active intellectual society of the second half of the XIXth – first decades of the XXth century one should refrain from extrapolating the current state of the intellectual society to the historical past, and keep in mind that the service of public interests and participation in global plans for the restructuring of society – the characteristics of intellectual society of that period.

Key words: *“artel father” Mykola Levytskyi, cooperation, people, intellectual society, XIXth - XXth centuries.*

Одержано редакцією 18.03.2022
Прийнято до публікації 25.05.2022